

בשולי המילון למונחי הקדרות

אנו גאים בנס תחיית השפה העברית, אחרי שפסקה לפני אלפיים שנים ויותר להיות שפה מדוברת בפי העם. היום היא בשימוש בכל שמחי חיינו המורכבים, למן גן הילדים ועד המקצועות המדויקים באוניברסיטה ובמכניון, שפה זו מורכבת, כפי שאפשר להיווכח על נקלה, מאוצר מלים עתיק הנמצא בספרותנו הקדומה וממלות מחודשות, שחידשו חכמים לצרכים היום-יומיים.

ודבר זה ברור הוא, שהמונחים המחודשים צריכים להיטבע לפי חוקי הלשון העברית ובתחום לרוחה. בייחוד נאמרו דברים אלה לגבי המונחים, שהוחזרו לשימוש בשפת הדיבור, שאם לא כן, אין כאן תחיית לשון, אלא שימוש בלתי נכון באוצר המלים הקדום וסילופו. ודבר זה עלול להביא במרוצת הזמן לירי חוסר הבנת המקורות הספרותיים, שבהם מצויים מונחים אלה. הווי אומר: שימושיהם המודרניים של מונחים עתיקים צריכים להתאים פחות או יותר לשימושיהם העתיקים, כפי שהם משתקפים במקורות הספרותיים. מבחינה זאת נסקור את המילון למונחי הקדרות, שהוציא ועד הלשון העברית והוועד המכין לייסוד האקדמיה ללשון העברית בשנת תש"ו, ועליו להקדים את ההערה הבאה. בדעתי לסקור כאן רק את המונחים העתיקים, שהוכנסו במילון זה והוצעו לשימוש בלשונו בפעם הראשונה. לא אדון במונחים העתיקים, שנחבלו בפי העם באופן בלתי נכון ונתאשרו ע"י ועדה זו (כגון קנקן לכלי יין הידוע בשם אמפורת ועוד), וכן לא אדון כאן בחלוקה שהוכנסה בשמות הנרדפים ולא בכעייית המיחורת, אף כי הוא היסוד לפתרון נכון או בלתי נכון.

בספרי, כלי החרס בספרות התלמודית, שהולך ונרדפם כעה, השתמשתי כמעט בכל המקורות הספרותיים לתיאור הכלים העתיקים וזיהוים באלה הנחשפים בחפירות ארכיאולוגיות. כאן אסתפק רק בשניים שלשה מקורות האופייניים לנושא הנידון והמאפשרים לנו את הזיהוי במידה מינימאלית.

א. המונח "חרס" מצוין לפי מילון זה את כלי החרס, לפני שנצטרפו ככבשן (שם עמ' 24), וזה אינו נכון. במדרש בראשית רבה פרשה יד שנינו: "אמר רבי יצחק ככלי חרס תנפצם אין כחוב כאן (תהילים ב ט), אלא ככלי יוצר תנפצם – כלי יוצר שלא חוסקו יכולין הן לחזור" (לתיקונם). הכלי שלפני הצרופה נקרא אפוא כלי יוצר, ואילו החרס, או כלי חרס, מצוין את הכלי לאחר הצרופה.¹

ב. "אחורי הסיר" מצוין (שם עמ' 26) את המושג back או Rückseite זה נכון בחלקו. מונח זה מסיים בספרות התלמודית את כל צרדי הכלי החיצונים, את המושג הנזכר ואת הדפנות החיצונים, השווה כלים כה ח: קומקום שהוא מרחיח אינו חושש שמא יצאו משקים מתוכו ונגעו באחוריו וחזרו לתוכו. כל השטח שמחוץ לשפת הכלי נקרא אפוא אחורי הכלי.

1. לפי קלטו BASOR (1948), Supplementary Studies מס' 5-6 סעיף 5, הם שמות נרדפים ושניהם מציינים את הכלי לאחר שנצרך בכבשן.

ג. לחלק שבין דפנות הכלי ובין צווארו צריך לקרוא כתפות ברבים דווקא ולא ביחיד (שם לוח ד' ציור א'). השווה תוספתא מקוואות ו ז כב. והוא על דרך שוליים, אחרונים.
 ד. החלק התחתון של הכלי מתוכו ומברו נקרא במקורות שוליים, ולא שיפולי הכלי (שם) וכך צריך להיקבע שמו גם היום. בתקופת המשנה והתלמוד נוצרו כלי החרס על פי רוב בשני שלבים. מקודם יצרו את החצי התחתון. והוא הנקרא במשנה ובתלמוד גספרא (כלים ב ו), שפירושו ביוונית: כפן כלומר כפן הכלי. הוא כולל את הקרקעית, השוליים וחלק מאמצע הכלי: אחיכ הוסיפו לו את החלק העליון והוא הנקרא במקורותינו אוגן או הוגן (כלים יא ג) הכולל חלק מדפנות הכלי והכתפות. הצואר נקרא במקורותינו סחס: פה (כלים ל ה, ראה פירוש הר"ם שם) ולזה הוסיפו את האוזניים וכו'. בדרך כלל מבדילים בכלי של יין שלושה אזורים אלה: א. הפה, הוא הצואר וכוודאי גם השטח הקרוב לו: ב. החלק האמצעי, או שלישי הכלי; ג. השוליים. ובהתאם לזה שנינו בתוספתא בבא מציעא ו יד: כשהיתה חבית (של יין) נמכרת בירושלים בשלשה שערים (— מחירים): פיה (— צואר) שוליה ואמצעיתה, וכן שנינו בננוע ליון נסכים: ואינו מביא (יון נסכים) לא מפיה מפני קמחין, ולא משוליה מפני שמרים, אלא מביא משלישה ומאמצעה (מנחות ח ז), כלומר משלישה שהיא אמצעה של חבית; השווה גם תוספתא דמאי ח יד: קרא שם לשולי חבית לא ישחה מפיה; (קרא שם) לפיה לא ישחה משוליה מפני שהמשקין מעורבין, אבל קורא שם לשולי קדירה ואוכל מפיה (קורא שם) לפיה ואוכל משוליה.

ה. לחלק הצר של נר עתיק שבו נמצא החור לפתילה צריך לקרוא סחס: פי הנר ולא חרסם (שם לוח ד' ציור ב'; וכן שם עמי 38). השווה כלים ג ב: נר שנישל פיו מהור ושל ארמה שהוסק פיו בפתילה מהור. הכוונה לחלק הצר של הנר כולו.

ו. לכלי הידוע בשמו האנגלי hole-mouth jars קבע ועד הלשון את השם פערור (שם עמי 28; שם לוח ה' מסי 1). הכלי זהה, לדעתי, לחצב המשני והתלמודי, החצב היה כלי שאיכה מוכהק למים (השווה שבת קמח, א ובמקבילות). הפה הרחב הקל עליו תפקיד זה ובאטימולוגיה העממית בתלמוד הוא נקרא כך, ע"ש שחוצב מים מן הנהר (שבת עז ב); עליו נחנו שנכורא (מין תוף) (פוסה מט ב) כדי לחופף עליו, וכן התאימה קרקעיתו המעוגלת לנשיאה על הכתף או הראש כנהוג בכלי מים בארצות המזרח.

ז. המונח „שפה אוגן” לשפה מורחבת ושקועה באמצעיתה במקצת (שם עמי 28) אינו נכון, על האוגן דיברתי במקצת לפני זה (אות ד'). הוא החלק העליון של הכלי, הכולל חלק מאמצע הכלי, הכתפות בלי הצואר. לשפה מורחבת כזו יש לקרוא בית צכיטה או בית צכיטה (חגיגה ג א), והיא השפה המחפשת לפעמים פנימה ומצמצמת את שפת הפה כמו באריבלוס היווני, ולפעמים היא חוזרת לאחוריה ויוצרת בית קיבול ידוע. ראה סעוף הבא.

ח. לשפה כלי המחפלת לאחוריה ויוצרת כמין צינור באמצע אין לקרוא „שפה מקופלת” (שם עמי 30), מונח שאינו מצויין לא את הכיוון ולא את הצורה של השפה. לזה מתאים המונח שבתוספתא (מקואות ו ז כג), „שפה שופעת לאחוריה”.

ט. המונח התלמודי לגין, lagenos ברומית, מצויין במילון את הכלי הידוע במונחי המקצוע הארכיאולוגי בשם water decanter (שם לוח ז, 69; שם עמי 41), והרי זה אינו נכון, שולי הלגין שלנו, כלומר הקרקעית שלה, היו חדים או כדוריים בלי כושר ושיבה, בלי סמיכה. הוא נמצא משום כך ב„בית לגינים” (כלים טו ב) מין כן (incitega) המחזיק אותו במצב הדרוש; או קשור בקרעי המיטה (תוספתא ע"ז ז (ח) יג), שאם לא כן עלול הוא ליפול על צדו. הכלי הנידון כבר זוהה על ידי הונימן (1939 PEQ עמי 80) לבקוק, המופיע כשם כלי כשתי פרשיות במקרה (מלכ"א יד ג; ורמיה יט א ז), ושניהם השם והכלי נעלמו מן „האופק הספרותי והארכיאולוגי” כאחד עם חורבן בית ראשון.

י. הכלי בעל גוף שטוח וצואר צר ואווניים המכברות את הצואר לכחפותיו (שם לוח ח 78) כונה בשם ה-*ampulla*; כדאי לציון שמונה זה נמצא במקורותינו בצורת אונפול (תוספתא כלים, בבא מציעא ה' י), שאת צורתו המדויקת אין לדעת לא מן המקורות הספרותיים ולא מן המקורות הארכיאולוגיים. ברם, הכלי הנידון זהה לקיתון המפורסם, שמוצאו מן ה-*עשׂוֹטָא* היווני, שתכונותיו המיוחדות האלה הכשירוהו לתפקידיו. הקיתון שימש בעיקר כלי לדרך (ב"ב סב א), לו שתי אוניים לכל הפחות (תנחומא, באבער, וישלח ח), פה בצורת צואר צר שאפשר להאריכו כצינור (תוספתא כלים, כ"מ די יז), צורתו אסוא צורה הצפחת („המיטייה") שלנו בעל גוף שטוח המתאים למלסול דרכים וכן אפשר לשימו תחת הכר או הכסת, כדי שישארו המים שבו במספרטורה שלהם (משנה שבה סוף פרק ד), וזה כלי ספק בזמן שהארם ישן עם גופו או ראשו על הכר או הכסת.

יא. כלי השמן העדין, שהתפתח מכלי שהיה בצורת הכישור (*spindle shaped*) (לוח ח 79), שראשיתו בתקופה ההלניסטית (ראה פי כהנא, ספר יוחנן לוי, *passim*), וזהה שם כבקבוק (עמ' 42) ואולם כלי זה צריך לזהותו לצלוחית שלנו, ארוכת הצואר, ששימשה שימוש רב למי חמאת (פרה יב ב; תוספתא שם יב (יא) ה-ו), פיה היה צר (שם) ולפעמים ארוך, שהרי יש לפסק (לקשר) את האויג בחוש או בכוש (משנה שם יב א) כדי שגיגע למים שבצלוחית.

גם שימושו לשמנים מריחים שנתנו בקברות (ילקוט נוח סוף רמז מס; מדרש הגדול בראשית עמ' קנא; תנחומא ישן לך לך אות ג) מלמד על זיהו זה, הואיל ועיקר הופעתם של כלים אלה הוא במקומות אלה.

יב. המשפך זקוק לחלוקה נוספת, את ההלק הרחב צריך לקרוא בשם קערה (תוס' כלים ב"מ ג יג) ואת החלק הצר בשם פה (תוס' תרומות ג יח).

כאמור, לא הכנסתי בביקורת זו את המונחים שנשתבשו מכבר בפי העם, אף כי סבורני שמתפקידנו לעקור אותם בכל הדרכים שברשותנו; כמו כן לא דיברתי על מונחים שאינם ידועים כלל כגון: גרב, גורנה, מיטה, מפיח, כופה, כפישה, מחץ ועוד והראויים, לדעתי, שיוכנסו לאוצר לשוננו.

מאת המערכת :

המטרה, שהייתה לעיני ועד הלשון העברית בחיבור „מילון למונחי הקדרות" היא — בדומה לשאר מילוניו — קביעת שמות לכלי-חרס שונים, לחלקיהם ולחמרים, שמהם הם נוצרים, לדרכי לשוננו בזמן הזה. ברי שבשעת המוה"מ הממושך על המונחים מתחשב ועד הלשון באוצר לשוננו הקדום ומשתדל להפיק ממנו כל מה שניתן — לדעתו — להפיק כדי להזרימו לשימוש הלשון החיה. גם מעיניו לא נעלמו המלים שמביא בעל המאמר, אלא שתלק לא-מועט של שמות מלים ומכשירים, שנשתקעו בספרותנו הקדומה, ויהיו, כידוע היטב, הוא בחזקת שמה ושנוי במחלוקת החוקרים; ומצד אחר שמות רבים, אף שזיהוים בחזקת ברור בהחלט, אין להם עוד עניין בזמן הזה, ולפיכך אין מקומם במילון המכוון לקביעת השימוש הנכון בזמננו. ההשגות במאמר זה אינן מביאות בחשבון את הנחות היסוד האלה, ואע"פ כן ראתה המערכת לפרסמן כאן, כדי ליתן מקום אף לדעה שכנגד.